

A MAGYAR BÍRÓI ÉRVELÉS JELLEGE: JOGÉRTELMEZÉS ÉS JOGI ÉRVELÉS A MAGYAR FELSŐBÍRÓSÁGOK GYAKORLATÁBAN

TÓTH J. Zoltán
egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A jog elméletének és gyakorlatának egyik legfontosabb közös szegmense a jogértelmezés¹ témaköre; jelen tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy az írott szövegek, ezen belül is a jogi normaszövegek értelmezésének lehetséges módszerei közül a törvények és rendeletek értelmezése során a magyar bíróságok, ezen belül legfőképpen a felsőbbíróságok (az ítélőtáblák és – különösen – a Kúria) melyeket használják ténylegesen, illetve milyen gyakorisággal. Ennek alapja az az empirikus jogszociológiai kutatás, melyet 2009-ben és 2011-ben folytattunk le. A mintavétel alapjául a Bírósági Határozatok című folyóiratban megjelent jogeseteket választottuk, úgy, hogy a kutatásba bevont konkrét döntések reprezentatív mintaként szolgáljanak. E cél eléréséhez a legmegfelelőbbnek az tűnt, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott időszak összes döntését felvegyük az elemzésbe, mert csak így volt biztosítható az, hogy valóban egy reprezentatív, a különböző jellegű ügyeket valós arányban tartalmazó mintát analizálhassunk. Választásunk a Bírósági Határozatok 2009. évi első három és 2011. évi első négy számára esett; kutatásunkban az ezekben megtalálható összes, szám szerint

¹ Értelmezésről Wróblewski szerint három szinten beszélhetünk. Legtágabb értelemben (*'largissimo sensu'*) értelmezésnek (interpretációnak) tekintendő minden „kulturális objektum”, azaz emberek által létrehozott tárgy vagy jelenség megértése; tág értelemben (*'sensu largo'*) már csak az írott vagy beszélt nyelv kifejezéseinek, ezek bármely megnyilvánulásának az értelmezése tartozik e fogalom alá; végül szűk értelemben (*'sensu stricto'*) csak abban az esetben használjuk egy szöveg jelentésének a feltárására az interpretáció fogalmát, ha az adott szöveg 'helyes' jelentése kétséges, és e 'helyes', de nem első pillantásra nyilvánvaló értelem feltárását kívánjuk elvégezni. (Vö. Jerzy WRÓBLEWSKI: Legal reasonings in legal interpretation, 4. In: *Logique et Analyse*, N. S. 1969. 45. Nauwelaerts, Louvain; Paris, 1969) A továbbiakban 'értelmezés' alatt annak ez utóbbi, legszűkebb felfogását fogjuk érteni.

217 döntés² komplett módszertani elemzését elvégeztük. Mivel ezekben mind büntető (anyagi és eljárásjogi), mind polgári (anyagi és eljárásjogi), mind gazdasági, mind munkajogi, mind pedig közigazgatási döntések szerepelnek, ezért a bennük felhasznált jogi interpretációs érvek aránya a valóságot statisztikailag hiteles módon képezi le.

A módszertani elemzést egy olyan klasszifikáció alapján végeztük el, mely nagyban támaszkodik a szakirodalomban leginkább bevett, Neil D. McCormick és Robert S. Summers nevéhez fűződő hermeneutikai módszertani osztályozásra,³ és amelyet az elmúlt két évtized ezzel foglalkozó magyar szakirodalma⁴ is elemzési mintaként használt; e klasszifikációt azonban némileg módosítottuk és bővítettük, hogy a gyakorlatban használt vagy használható értelmezési tárház egészét felölelje. Természetesen nem állítjuk, hogy ez a módszertan tartalmazza a jogi interpretációs érvek egyedüli helyes felosztását, sem azt, hogy az általunk felvázolt érvek (amennyiben eltekintünk attól, hogy az ‘egyéb’ kategória alá bármilyen nem explikált érv besorolható) *teljes* mértékben lefednék az *elvileg* igénybe vehető értelmezési technikák összességét; célunk annyi, hogy egy, a gyakorlat analizésére jól használható hermeneutikai metodológiai klasszifikáció alapján elvégezzük a tényleges magyar bírói ítélezés elemzését.

2. Módszertani klasszifikáció

Az értelmezés legtriviálisabb módja kétséget kizáróan a *nyelvtani értelmezés*. Ez lehet egyrészt *szemantikai* (jelentéstani), amikor is a kérdéses norma szavainak, kifejezéseinek egy adott nyelven belüli általánosan elfogadott jelentését tárjuk fel; illetve *szintaktikai* (mondattani), melynek során kifejezetten a szavak közötti kapcsolatok, illetve a nyelvi kapcsolóelemek értelmezésével állapítjuk meg azt, hogy a szöveg egyes részei között milyen viszony áll fenn. (Ilyen például a *konjunkció*, amit leggyakrabban az ‘és’ kötőszó jelez, de amelyet számos más szóval is kifejezhetünk; az *alternáció* vagy a *diszjunkció* (szimpla vagylagosság, illetve kizárólagos vagylagosság), amit a ‘vagy’ szón kívül szintén sok egyéb szóval is jelölni tudunk, de amelyek gyakran, a használat módjától függően más és más jelentéssel bírnak⁵ (így például az ‘illetve’, ‘illetőleg’, ‘valamint’, ‘továbbá’ szavaink alkalmasak mind a konjunkció, mind az alternáció, mind a diszjunkció kifejezésére; a kivételek jelzésére szolgáló ‘azonban’ és annak szinonimái

² E döntések közül 95-öt 2009-ben, 122-t pedig 2011-ben hoztak meg, illetve tettek közzé.

³ Neil D. MACCORMICK – Robert S. SUMMERS (eds.): *Interpreting statutes: a comparative study*. Dartmouth Publishing Company, Aldershot [etc.], 1991.

⁴ Vö. pl.: POKOL Béla: A felsőbírósági jogértelmezés Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, 1999/11. 493–498.; POKOL Béla: A jogértelmezés alapjai. *Magyar Jog*, 1999/11. 641–649.; JAKAB András: Az alkotmányértelmezés módszerei. *Századvég*, 2008/1. 3–36. Kisebb részterületek vonatkozásában lásd továbbá: BOTOS Viktor: A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában (Munkajogi BH-k elemzése); KESZTHELYI Balázs: A büntető jogegységi határozatok elemzése; MAKAI Attila – PARÁDI Ákos: Büntető jogértelmezés Magyarországon a ’90-es években; POHLMÜLLNER Tamás: Közigazgatási határozatok 1997-99. Mind: *Jogelméleti Szemle*, 2000/3., jesz.ajk.elte.hu/2000_3.html.

⁵ Az alternáció és a diszjunkció megkülönböztetésére ld. pl. BÁRDI Lajos: *Jogi logika*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2009. 45–51.

stb.). A szintaktikai értelmezés mindig a hétköznapi nyelvtani értelmezés része, míg a szemantikai interpretáció egyrészt szintén tartozhat a szavak stb. köznapi jelentését feltáró módszerhez, de másrészt lehet a szavaknak, kifejezéseknek valamely szakma *terminus technicus*ainak jelentése alapján tulajdonított értelmezési eredménye is. Definíciószerűen megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy *hétköznapi nyelvtani szemantikai értelmezés*nek azt az interpretációs módszert nevezzük, melynek során egy adott szó, kifejezés, mondat(rész) vagy szöveg értelmét az alapján határozzuk meg, hogy milyen jelentést tulajdonítana az adott szónak, kifejezésnek stb. egy, az adott nyelvet átlagos szinten jól beszélő hétköznapi ember. Ehhez képest *a szakmai terminológián alapuló nyelvtani szemantikai értelmezés* azt a módszert jelöli, amellyel a szavak, kifejezések stb. jelentését azon értelmet figyelembe véve állapítjuk meg, amit egy, az adott szakmában jártas, ‘az adott szakma speciális nyelvét beszélő’ személy azoknak tulajdonítana. Egy jogi normaszöveg szavai rendkívül különböző szakmák terminológiáján belül is jelentéssel bírhatnak; ezek közül azonban értelemszerűen kiemelkedik a jogászai szakma terminológiája mint azon nyelvi bázis, amelyet a jogszabályok alkotása során leginkább felhasználnak. Ekkor, a speciális *jogi szakmai nyelvtani szemantikai értelmezés* során pedig a bíró vagy a csak a jogban jelentéssel bíró jogi szakszavak, szakkifejezések, vagy a hétköznapiótól eltérő, különleges jogi jelentéssel (is) bíró jogi *terminus technicus*ok kifejezetten a jogász szakmában bevettnek számító jelentése alapján dönt a jogértelmezési dilemma feloldása érdekében. Ez utóbbi értelmezés nem más, mint *jogi dogmatikai értelmezés*, hiszen ennek során a szavak speciális, a jogászok által egyöntetűen elfogadott és elismert jogi jelentését használjuk fel a konkrét esetben felvetődött interpretációs probléma megoldása végett.

Emellett a jogi szakmai (dogmatikai) értelmezéshez a *kontextuális értelmezés* egy bizonyos felfogása is hozzátartozik. A ‘kontextuális értelmezés’ fogalmát ugyanis két értelemben is használhatjuk. *Tágabb értelemben* ide tartozik az, amikor a bíróság egy adott (akár törvényben, akár rendeletben található) rendelkezés jelentését más (vagy az adott jogszabályon belüli, vagy más jogszabályban levő) konkrét rendelkezések alapján, azokkal egybevetve, azokra tekintettel, azokkal összhangban állapítja meg. *Szűkebb értelemben* viszont csak akkor beszélünk kontextuális értelmezésről, ha egy jogi norma értelmét azon rendeltetése alapján próbáljuk feltárni, ami pusztán annak a jogi normák rendszerében elfoglalt helyéből következik. (Így a szűkebb értelemben felfogott, *par excellence* kontextuális értelmezéshez tartozik az, ha például egy jogintézmény vagy egy konkrét paragrafusban található szabály értelmét az alapján próbáljuk megállapítani, hogy az melyik jogszabályban, azon belül melyik részen, fejezetben, alcímen belül helyezkedik el – anélkül, hogy más, konkrét rendelkezésekkel összevetnénk azt.)⁶ A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezés a jogi szakmai (dogmatikai) nyelvtani értelmezés része, tehát nem önálló interpretációs technika, mivel

⁶ Például egy polgári jogi rendelkezésnek más (lehet) az értelme akkor, ha azt a polgári törvénykönyvben vagy valamely speciális életviszonyt szabályozó törvényben, avagy a polgári törvénykönyvön belül a dologi jogi vagy a kötelmi jogi könyvben helyezte el a jogalkotó; vagy egy bűncselekmény értelmére, céljára, rendeltetésére nézve releváns megállapítást tehetünk attól függően, hogy az a vagyon elleni vagy a gazdasági bűncselekmények között, vagy esetleg a közrend elleni vagy a személy elleni bűncselekmények körében szabályoztatik-e.

ilyenkor mindig a jogi rendelkezések közötti *nyelvi* kontextusról van szó; a szűkebb értelemben vett, *par excellence* kontextuális érvelés (amely tulajdonképpen megegyezik a Savigny-féle *interpretatio systematicával*)⁷ ellenben önálló értelmezési módszer. A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezéshez tartoznak még az ún. ‘*lerontó formulák*’, mivel itt a különböző jogi normáknak a jogrendszerben elfoglalt, egymáshoz viszonyított helyéből, azoknak a jogforrási hierarchiában betöltött szerepéből, generalitásából/specialitásából, illetve alkotásuk idejéből vonunk le következtetést.⁸

Hasonló a helyzet a jogelvek egyik fajtájával, a *jogszabályi jogelvekkel* is. Mivel a jogi norma által kifejezetten megnevezett jogelvek tulajdonképpen (speciálisan tág értelmű) dogmatikai kategóriák, vagyis (a jogász szakma által használt) nyelvi elemek, így ezek is a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani értelmezés részét képezik. A jogszabályi jogelvek közé soroljuk nemcsak azokat a jogelveket, amelyek mint *generálklauzulák* kifejezetten egy adott jogszabály értelmezése során bírnak jelentőséggel, hanem azokat is, amelyek egyszerre jelentik a konkrét törvényre (esetleg rendeletre) irányadó elveket és a törvény által felölelt valamely komplett jogág átfogó elveit is.⁹ Ezzel szemben léteznek olyan jogelvek, amelyek mint jogi értékek kívül állnak egyes törvények vagy rendeletek szövegén, amelyeket tehát anélkül fogadunk el vagy egy jogágra, vagy az egész jog-

⁷ Friedrich Carl von Savigny volt az első, aki „System des heutigen Römischen Rechts” című művének 1840-ben megjelent I. kötetében megkísérelte a főbb metódusokat röviden definiálni, elhatárolni azokat egymástól, és rendszerbe foglalni őket. Savigny szerint az értelmezésnek négy fő módszere van: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti értelmezés. A nyelvtani értelmezés (*interpretatio grammatica*; Savigny elnevezésében: „*das grammatische Element der Auslegung*”) a szavak, kifejezések, mondatok és a szöveg, valamint a nyelvi kapcsolóelemek általános, az adott nyelvet jól ismerő hétköznapi ember által az adott szónak, kifejezésnek stb. tulajdonított jelentését tárja fel; a logikai értelmezés (*interpretatio logica*; „*das logische Element [der Auslegung]*”) a gondolkodás formális szabályait, logikai törvényszerűségeit használja annak megállapítására, hogy egy jogi normaszöveg mit (és mit nem) jelent; a rendszertani értelmezés (*interpretatio systematica*; „*das systematische Element [der Auslegung]*”) révén az alapján vonható le következtetés egy jogi rendelkezés értelmére nézve, hogy az hol helyezkedik a jogi normák rendszerében, milyen típusú, rendeltetésű jogi normák veszik azt körül; a történeti értelmezés (*interpretatio historica*; „*das historische Element [der Auslegung]*”) során pedig annak segítségével próbáljuk meghatározni a törvényszöveg valódi jelentését, hogy (feltehetőleg) mi volt a jogi normát megalkotó egykorú törvényhozó szándéka az adott rendelkezéssel. (Vö. Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen Römischen Rechts. Erster Band*. Berlin, 1840. 213–214.)

⁸ Ezen formulák alkalmazása természetesen sokszor nem egyértelmű; ahhoz ugyanis, hogy eldönthető legyen, mikor épp melyiket kell alkalmaznunk, az alkalmazási szituáció előzetes értékelésére van szükség. Így értékelést kíván, azaz szubjektív elemet visz be a bírói ítéletkezés és az ehhez szükséges jogértelmezés folyamatába például annak előzetes eldöntése, hogy mi a magasabb norma (az-e a ‘kétharmados’ törvény a ‘feles’ törvényhez képest, a miniszterelnöki rendelet a miniszteri rendelethez képest, vagy a kormányrendelet az MNB-elnöki rendelethez képest), mi a speciális norma (például a cégtörvény és a csődtörvény viszonyában), melyik a korábbi jogszabály (az, amit időben korábban fogadtak el, amit időben korábban hirdettek ki, vagy amit időben korábban léptettek hatályba), illetve ha ezek az elvek ellentmondásban állnának egymással, akkor melyiknek van a másik felett primátusa (például ha egy speciális, de korábban elfogadott/kihirdetett/hatályba lépett jogszabály ellentétben áll egy későbbi, de általános jogi normával, akkor a *lex specialis derogat legi generali*, vagy pedig a *lex posterior derogat legi priori* elvét kell-e alkalmazni).

⁹ Az előbbire példa lehet a fogyasztóvédelmi törvényben található termékbiztonságosság elve, az utóbbira pedig a büntető eljárásjogi vádhoz kötöttség, avagy a polgári jogi szerződési szabadság vagy a rendeltetésszerű joggyakorlás elve.

rendszerre nézve irányadónak, hogy azok explicit jogszabályi kifejtést kapnának;¹⁰ ezek értelemszerűen nem részei (mert nem lehetnek részei) a jogszabályi nyelvi szövegeknek, így nem is sorolhatók be a dogmatikai értelmezés körébe, az ezekre való hivatkozás, a jogértelmezési problémák ezek alapján való eldöntése (mint az *általános jogelvek fényében történő jogértelmezés*) tehát önálló interpretációs módszernek minősül.

Önálló értelmezési módszer a *bírói jog szerinti értelmezés* is. Az ún. ‘bírói jog’ három összetevőt foglal magába: az *eseti bírói döntéseket* (ezeket nevezte MacCormick és Summers, valamint Pokol Béla is ‘precedenseknek’),¹¹ a hasonló jellegű szituációkat hasonló módon eldöntő eseti bírói döntések (a magyar jogban tipikusan a BH-k) tömegéből kialakuló ún. *bírói vagy ítélkezési gyakorlatot*; valamint az írott jogi normák általános jellegű és *pro futuro* értelmezését tartalmazó, a bíróságokra kötelező vagy kvázi kötelező ún. *absztrakt bírói normákat*.¹² E három bírói jogi hivatkozási alap változatos kombinációkban jelenhet meg egy jogeset eldöntése és az ahhoz szükséges törvényértelmezés során; így vannak olyan BH-k, amikor a bíróság csak az egyikre vagy csak a másira önállóan hivatkozik; de vannak olyan ítéleti indokolások is, amelyekben egy interpretációs probléma mikénti megoldására a bíróság ezek közül többet, vagy akár mindháromat egyszerre használja fel.

A későbbi bírói döntések értelmezési alapjaként azonban nemcsak a korábbi bírói jog valamely (vagy akár mindegyik) eleme, hanem más jogalkalmazó szervek interpretációs tevékenységének eredménye is felhasználható. Ezért a bírói jog szerinti értelmezés mellett önálló értelmezési módszerként kell megkülönböztetni az *egyéb jogalkalmazói jogértelmezést* is, mely lehet egyrészt a *közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés* [ilyen lehet a magyar jogban például egy APEH- (ma már: NAV-) iránymutatás vagy a Gazdasági Versenyhivatal versenytanácsi határozata]; másrészt az *egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti jogértelmezés*¹³ [Magyarországon például az alapvető jogok biztosa (2012. január 1-je előtt bármely országgyűlési biztos) állásfoglalása]; harmadrészt pedig az *ítélkező fórum átlamára (annak jogalkalmazó szerveire és/vagy állampolgáira és egyéb jogalanyaira)*

¹⁰ Ilyen például a magyar jogrendszerben is jól ismert, de kifejezetten semmilyen jogszabályban le nem írt elv, miszerint „a jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól”, vagy az, hogy „amit a jog kifejezetten nem tilt, azt szabad” (amely utóbbi a jogbiztonság és jogállamiság egyik legfontosabb garanciája is egyben); de ilyen a bírói eljárásokra irányadó bírói döntési kötelezettség vagy az ún. ‘fegyveregyenlőség elve’ is.

¹¹ A magunk részéről a továbbiakban a „precedens” szó használatát mellőzzük, mivel az kifejezetten a *common law* jogrendszerekre jellemző, jogi normaként funkcionáló bírói ítélet képzetét kelti fel, és ehelyett – a mind a kontinentális, mind a *common law* jogrendszerekben hozott egyedi ítéletekre alkalmazható fogalomként – az „eseti bírói döntés” kifejezést fogjuk használni.

¹² A magyar jogban ilyennek tekinthető az irányelv, az elvi döntés, a kollégiumi állásfoglalás, a jogegységi határozat, a kollégiumi vélemény és az (egyébként az eseti bírói döntések és az absztrakt bírói normák határterületén mozgó) elvi bírósági határozat, 2012. január 1-je óta pedig a – szintén átmenetet jelentő – elvi bírósági döntés is.

¹³ Az ‘egyéb’ szó arra utal, hogy ezen (belföldi) szervek sem közigazgatási hatóságoknak, sem bíróságoknak nem minősülnek. (Az alkotmánybírói jogértelmezés mint *de facto* /negatív/ jogalkotó hatáskörrel rendelkező speciális bírói fórum általi jogi interpretációs tevékenység – mint majd látni is fogjuk – értelemszerűen úgyszintén nem tartozik ide.)

is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történetű jogértelmezés.¹⁴ Az ‘egyéb jogalkalmazói jogértelmezés’ ez utóbbi alfajához közeli módszer a nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés.¹⁵ Jelentősége csak a belső jog valamely normája révén becikkelyezett nemzetközi egyezményeknek van, de természetesen elviekben nem kizárt egy olyan szerződésre való hivatkozás sem (mintafelmutató jelleggel), amely nem képezi részét a belső jognak.

Szintén önálló, és rendkívül fontos értelmezési módszer a *logikai értelmezés*. Ennek során fontosabb szövegértelmezési logikai maximákat (*argumentum a minori ad maius*; *argumentum a maiori ad minus*; *argumentum ad absurdum*; *argumentum a contrario*; *argumentum a simili*),¹⁶ kivételes esetben más logikai érveket (mint amilyen például az *argumentum ad absurdum* egy speciális fajtájának is tekinthető ‘*implied powers*’ azaz ‘bennfoglalt hatáskör’ elve) használ fel a jogalkalmazó annak megállapítására, hogy a szó szerinti mivoltában megtévesztő vagy homályos jogi norma valódi jelentését feltárja. Kiemelést érdemel e formulák közül az *argumentum a simili* (vagy *argumentum a pari ratione*) érve, mely mint a hasonlóból való következtetés összefoglaló kategóriája az annak részét képező analogikus érvelést (*argumentum per analogiam*) is magában foglalja.¹⁷ Ennek következtében az analógia alapján való értelmezést (amely valójában nem is értelmezés, hanem *jogalkotás*) mi nem is tekintjük külön interpretációs módszernek, hanem azt mint az *a simili* érvelés részét fogjuk fel.¹⁸ Úgyszintén önálló módszernek tekintjük továbbá a *jogtudományi-jogirodalmi értelmezést*, mely tipikusan valamilyen konkrét jogtudományi munka alapján dönti el a felmerülő értelmezési problémát, ideértve nemcsak a jogtudományi monográfiákat, tankönyveket, tanulmányokat, cikkeket stb., hanem a kommentárokat, továbbá a pozitív jognak nem minősülő, már hatályukat veszített korábbi, hasonló tárgykört szabályozó jogi normákat és még hatályba nem lépett (vagy már soha hatályba nem lépő egykori) jogszabály-tervezeteket is.

Fontos értelmezési módszer a rokon technikáknak tekinthető két metódus, a teleologikus és a történeti értelmezés is. A *teleologikus jogértelmezés* során a bíró a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló jelentését tárja fel, amihez

¹⁴ Ide Magyarországot tekintve tipikusan az Emberi Jogok Európai Bírósága (ismertebb nevén a Strasbourgi Bíróság) gyakorlata vagy ítéletei, illetve az Európai Közösségek Bírósága döntései tartoznak. (Ez utóbbi ítéletei, mint a magyar jogrendszerben közvetlenül alkalmazandó ítéleteket hozó szerv döntései, besorolhatóak lennének a ‘bírói jog szerinti értelmezés’ körébe is; ennek a klasszifikációs választásnak azonban sem elvi, sem gyakorlati jelentősége nincs.)

¹⁵ A nemzetközi bírói fórumok ítéleteire való hivatkozás tulajdonképpen határterület a bírói jog szerinti és a nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés között.

¹⁶ Az ún. ‘lerontó formulákat’ – mint arról szó volt – nem a logikai, hanem a (tágabb értelemben vett) kontextuális, vagyis végső soron a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani értelmezés körébe soroltuk.

¹⁷ Ezt a nézetet nem mindenki osztja, de például ezen a véleményen van a formális jogi logika talán legnagyobb hatású kortárs híve, Georges Kalinowski is. (Vö. SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 205.)

¹⁸ Szabó Miklós például maga is az *a simili* érvelést, mint a *per analogiam* érvelés „alapesetét” fogja fel. (Vö. SZABÓ Miklós: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1999. 171.)

leggyakrabban a törvény címét, preambulumát vagy a törvény szövegében benne rejlő azon társadalmi funkciót veszi alapul, amelyet a jogszabály betölteni hivatott; míg a *történeti értelmezés* révén azt kísérli meg megállapítani, hogy mi volt a jogalkotó szubjektív akarata, a törvényhozó belső szándéka az adott jogi normával. Ez utóbbi esetben hivatkozhat a jogszabály miniszteri indokolására, a törvény-előkészítési anyagokra (*travaux préparatoires*, *Materialien*, *legislative history*), vagy minden külsőleg forrás megidézése nélkül általánosságban a 'törvényhozó szándékára', a 'jogalkotó ('nyilvánvaló' vagy 'feltehető') akaratára' stb.¹⁹

Külön interpretációs módszerként fogható fel az *alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek, alkotmánybírói határozatok alapján történő jogértelmezés*, mely – hasonlóan a nemzetközi egyezmények szerinti, az általános jogelvek fényében történő, a történeti és részben a teleologikus értelmezéshez – a jogi normapropozíciót egyértelműen a szöveghez képest külsőleg források alapján szemléli, annak valódi értelmét extern források felhasználásával állapítja meg, csakúgy, mint az utolsóként említendő két további módszer, nevezetesen az összehasonlító jogi és a szubsztantív értelmezés.

Az *összehasonlító jogi értelmezés* egy rendkívül diffúz érv, melybe elviekben beletartozik a más országok jogszabályaira való általános hivatkozás, általában a nemzetközi jogi gyakorlatra vagy az 'európai jogi gyakorlatra' (esetleg ezen belül más konkrét államok vagy a 'demokratikus országok' ítélezési gyakorlatára, jogszokásaira) való utalás. De ide sorolandó a jogértelmező döntés igazolása során egy-egy konkrét külföldi jogrendszer valamely konkrét jogszabályának vagy egyedi jogi rendelkezésének (általában) illusztrációként való, más interpretációs érveket megerősítő jellegű megidézése is. A *szubsztantív értelmezés* esetében pedig a jogi norma 'valódi', kívánatos jelentéséhez (vagy nem kívánatos jelentése elvetéséhez) olyan érvek alapján jut el a jogalkalmazó, amelyek a társadalom értékhierarchiájában kitüntetett helyen álló, a társadalom egésze által egyöntetűen alapvetőnek tartott meghatározott értékek szolgálatát és érvényesítését vállalják fel. Ilyen értékek lehetnek bizonyos kardinális jellegű erkölcsi elvek, igazságossági szempontok, társadalompolitikai megfontolások; az egyenlőség eszméje (vagy annak valamely markáns és a társadalom egészében bevett felfogása); hasznosság kritériumok (például gazdaságossági szempontok); a közérdek érvényesítése (vagy pusztán a többség érdekeinek a képviselése) stb. Ezek az értékek tehát olyan értelmezési szempontokat jelentenek, amelyeket 'végső esetben', azaz akkor vehet (vagy ha nem is vehet, de vesz) igénybe a bíró, amikor a szöveg szó szerinti értelmének felhasználásával igazságtalan, méltánytalan, a közérkölcselel vagy a gazdasági racionalitással ellentétes eredményre vezető, a közérdeket sértő vagy hasonló defektusokkal terhelt döntést kellene hoznia (és nem *akar* ilyet hozni), továbbá az adott esetben más értelmezési módszerek sem jelentenek számára segítséget ahhoz, hogy ne *kelljen* ilyen (igazságtalan, méltánytalan stb.) ítéletet felvállalnia. Végül létezhetnek olyan *egyéb, jogrendszer-specifikus értelmezési* módszerek is, amelyek a fenti

¹⁹ Mindkét módszer esetében szükséges lehet (a törvény egyes részei, az előkészítő anyagok vagy a miniszteri indokolás mellett) azon 'történelmi', vagyis azon egykorú társadalmi, politikai, gazdasági vagy egyéb körülmények figyelembe vétele, amelyek az adott jogi norma adott tartalommal való meghozatalát indukálták.

kategóriákba nem fértek bele; ezek olyan érvek, melyek praktikusán csak bizonyos jogrendszerek bírói gyakorlatában fordulhatnak elő. A magyar jog vonatkozásában a legfontosabb ilyen metódus a közösségi (európai uniós) jog (akár az elsődleges, akár a másodlagos jogforrások, illetve jogi aktusok) szerinti interpretáció; más jogrendszerek vonatkozásában azonban más speciális, az előbbi kategóriákba be nem sorolható módszerek alkalmazása [például föderatív államokban a tagállamok jogi normáinak a különböző jellegű szövetségi joganyagok (alkotmány, törvények, bírói gyakorlat stb.) alapján történő értelmezése] is lehetséges.²⁰

Végül, az eddigiekben írottak összefoglalásaként, áttekinthető módon, vázlagszerűen bemutatjuk azt a – már a fentiekben vázolt – jogértelmezési módszertani csoportosítást, amely a dolgozatunk következő részében ismertetendő empirikus jogszociológiai kutatás metodológiai alapjául szolgált.

1. nyelvtani értelmezés:

1/A. hétköznapi (jelentés szerinti) értelmezés:

a) szemantikai értelmezés

b) szintaktikai értelmezés

1/B. jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés:

a) egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés

b) kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvi értelmezés

c) tág értelemben vett kontextuális értelmezés (ideértve az ún. „lerontó formulákat” is)

1/C. egyéb szakmai (jelentés szerinti) értelmezés

2. szűk értelemben vett kontextuális értelmezés

3. bírói jog szerinti értelmezés:

3/A. csak bírói/ítélkezési gyakorlatra hivatkozó értelmezés

3/B. csak eseti bírói döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/C. csak absztrakt bírói normára hivatkozó értelmezés

3/D. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/E. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására absztrakt bírói normára hivatkozó értelmezés

3/F. absztrakt bírói normára és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés

3/G. egyszerre bírói/ítélkezési gyakorlatra is, absztrakt bírói normára is és mindezek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re is hivatkozó értelmezés

4. egyéb jogalkalmazói értelmezés:

4/A. közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti értelmezés

²⁰ Természetesen az előbbieken bemutatott argumentációs fogások nem ‘tisztá’ módszerek; ezek a gyakorlati érvelés során gyakran átfedik egymást, elhatárolásuk épp ezért mindig csak viszonylagos lehet. Mi mindazonáltal – elismerve az alternatív klasszifikáció lehetőségét is – az egyes kérdéses eseteket a fentiek szerint osztályoztuk, vállalva, hogy mások eltérő klasszifikációs megoldásokra juthatnak.

- 4/B. *egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés*
- 4/C. *az ítélkező fórum államára (annak jogalkalmazó szerveire és/ vagy állampolgáira és egyéb jogalanyaira) is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő értelmezés*
5. logikai értelmezés:
- 5/A. *argumentum a minori ad maius*
- 5/B. *argumentum a maiori ad minus*
- 5/C. *argumentum ad absurdum*
- 5/D. *argumentum a contrario*
- 5/E. *argumentum a simili*
- 5/F. *egyéb logikai maximák szerinti értelmezés*
6. teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés
7. történeti (a jogalkotó szubjektív szándékán, alkotáskori akaratán alapuló) értelmezés:
- 7/A. *miniszteri indokolásra hivatkozó értelmezés*
- 7/B. *előkészítő anyagokra hivatkozó értelmezés*
- 7/C. *általánosságban a 'törvényhozó szándékára', a 'jogalkotó akaratára' stb. hivatkozó értelmezés*
- 7/D. *a jogszabály, illetve a jogi rendelkezés keletkezéstörténetét alapul vevő egyéb értelmezés*
8. jogtudományi-jogirodalmi értelmezés
9. alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek, alkotmánybírósági határozatok alapján történő értelmezés
10. nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés
11. összehasonlító jogi értelmezés
12. általános jogelvek fényében történő értelmezés
13. szubsztantív (közvetlenül valamely bevett értékre hivatkozó) értelmezés
14. egyéb, jogrendszer-specifikus (pl. közösségi jog szerinti) értelmezés

3. Értelmezési módszerek a mai magyar felsőbírósági gyakorlatban

Mielőtt rátérnénk annak bemutatására, hogy melyik értelmezési módszert milyen gyakorisággal használják a bíróságok a jogi normaszöveg valódi jelentésének feltárása érdekében, tisztáznunk kell azt, hogy mit is értünk 'értelmezés' alatt. Az 'értelmezés' értelmezésének (metainterpreatációs) problémája abban nyilvánul meg, hogy nem dönthető el objektív módon, mit is jelent egy szöveg jelentésének a megállapítása. Mi a következőkben 'értelmezés' alatt csak azt a kognitív jelentésmegállapító tevékenységet fogjuk érteni, amely egy egyébként homályos vagy első pillantásra nem egyértelmű (vitatható) jelentésű szó, kifejezés, mondat vagy szöveg megvilágosító célú magyarázatát adja. Ez lehet egyszerű nyelvtani (a pusztán nyelvi jelenségek magyarázatán alapuló) értelmezés vagy ennél komplexebb, más forrásokat (is) felhasználó értelemfeltáró te-

vékenység; a lényeg, hogy az interpretáció eredményeként olyan plusz információkkal gazdagodjunk az adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg jelentését illetően, amellyel az értelmezés megkezdése előtt még nem rendelkezünk.

Emiatt az első kérdés az, hogy a vizsgált 217 BH közül mindegyikben található-e egyáltalán ilyen *sensu stricto* értelmezés. A feltett kérdésben gyakorlatilag benne van a válasz is: nem. Egyrészt vannak olyan BH-k, amelyek egy vagy néhány mondatos rendelkező (jogi megállapítást tartalmazó) része (esetleg ennek későbbi, részletesebb indokolása) egy konkrét jogeset eldöntése kapcsán pusztán annyit mond ki, hogy egy adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg (egy jogi rendelkezés) az, ami, vagyis hogy azonos önmagával²¹ – ezt azonban mint tautológiát és így mint nyilvánvaló dolgot nem tartjuk (nem tarthatjuk) valódi értelmezésnek. Másrészt léteznek olyan BH-k is, melyekben tartalmukat tekintve kizárólag vitatott bizonyítási, azaz ténykérdések megoldása szerepel, amelyek tehát egy adott jogeset azon típusú eldöntését jelentik, hogy egy egyértelmű jelentésű jogi norma alá kétséget kizáró módon tartozó életbeli tényállás a valóságban megtörtént-e vagy sem; az ilyen bírói ítéletek viszont tiszta normalogikai szillogizmust, Wróblewski elnevezésével ‘szubszumpciós szillogizmust’²² (*‘subsumption syllogism/s/’*)²³ tartalmaznak, jogértelmezési kérdésekről tehát ezekben az esetekben és az ilyen típusú döntést kimondó BH-kban úgyszintén nincs szó. Mi a vizsgált mintában 21 ilyen felsőbb bírósági határozatot találtunk, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a 217 BH-ból mindössze 196 volt az, amelyben valamilyen módszerrel végrehajtott tényleges jogértelmezés (szövegértelmezés) előfordult.

Ami konkrétan a különböző módszerek hivatkozási gyakoriságát illeti, az egyértelműen megállapítható, hogy a legtipikusabbnak, a leggyakrabban alkalmazottnak a nyelvtani értelmezés (1.) tekinthető. A nyelvtani érvek között a hétköznapi jelentés szerinti értelmezés (1/A.) és a jogi szakmai/dogmatikai értelmezés (1/B.) rendkívül nagy súllyal jelenik meg, körülbelül az ügyek harmadában történt az előbbire, illetve két-harmadában az utóbbira való hivatkozás; az egyéb szakma *terminus technicus*ainak, illetve a hétköznapi jelentéssel (is) rendelkező szavak speciális, nem jogi szakmai jelentésének a felhasználása (1/C.) azonban a jogértelmezés során kevésbé jellemző. A hétköznapi jelentés szerinti értelmezésnél a jogi normaszöveg által használt szavak, kifejezések, mondatok szemantikai értelmére való hivatkozás (1/A. a) alpont) a meghatározó; ilyen típusú interpretáció 68 BH-ban (31,34 %) fordult elő. Ezzel szemben szintaktikai, vagyis a nyelvi kapcsolóelemek jelentésére építő mondattani értelmezés (1/A. b) alpont) mindössze 7 BH-ban (3,23 %) szerepelt. Ez utóbbiak közül az egyik²⁴ például azt mondta ki, hogy a kijelentő mód felszólítást, mérlegelés nélküli döntést jelent, vagyis hogy a kijelentő modalitású mondat szigorú imperatívusz, feltétel nélküli kö-

²¹ Ennek két eklatáns példája a vizsgált bírósági határozatok közül a BH 43/2009. és a BH 70/2009.

²² Vö. Jerzy WRÓBLEWSKI: A jogi szillogizmus. In: BÓDIG Mátyás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Logikai olvasókönyv joghallgatók számára*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1996. 191–205.

²³ Vö. Jerzy WRÓBLEWSKI: Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. *Rechtstheorie*, 1/1974. 43–44.

²⁴ BH 31/2009.

telezettséget tartalmaz; két másikban²⁵ a Legfelsőbb Bíróság a konjunkció különböző megjelenési formáit értelmezte (kinyilvánítva azt, hogy mind az ‘és’ szó, mind pedig a ‘mellett’, illetve az ‘is’ szó konjunkcióra utal, azaz a jogszabályi engedély vagy kötelezettség a feltételek *mindegyikének* teljesülése esetén valósul csak meg); egy további-ban²⁶ az LB a ‘miatt’ szó törvényi használatáról állapította meg, hogy az nem más, mint *ok-okozati kapcsolatot* kifejező nyelvi kapcsolóelem; volt olyan BH is,²⁷ ahol a bíróság a ‘vagy’ kötőszót mint az alternáció előfordulási esetét magyarázta a feleknek, és olyan is, melyben²⁸ az LB azt mondta ki, hogy ha a törvény többes számban, illetve többes szám harmadik személyben fogalmaz, akkor a szabályozott jogviszonynak mindössze egyetlen alanya nem lehet.

Jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés (1/B.) összesen 141 BH-ban (64,98%) fordult elő, 79 bírósági határozatban (36,41%) egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés (1/B. a)), 18 BH-ban (8,29%) kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvekre hivatkozó értelmezés (1/B. b)), 98 BH-ban (45,16%) pedig tág értelemben felfogott kontextuális értelmezés (1/B. c)) formájában (és ez utóbbiak között 10 /4,61%/ ‘lerontó formulán’ alapuló érvelés²⁹ volt). Egyéb szakmák terminológiáját, illetve hétköznapi értelemmel is rendelkező szavak, kifejezések nem jogi szakmai jelentését felhasználó nyelvtani értelmezés (1/C.) ellenben mindössze négy esetben (1,84%) történt: a BH 1-ben a Szegedi Ítéltábla másodfokú fellebbviteli döntése során a ‘vagyon’ közgazdasági-számviteli fogalmát használta fel a vagyonelekből érintett pénzügyi mérlegértékének meghatározása céljából; a BH 60/2009.-ben a Legfelsőbb Bíróság munkavédelmi, illetve foglalkozás-egészségügyi, a BH 13/2011.-ben műszaki, a BH 39/2011.-ben pedig gazdasági szakmai értelmezést végzett.

A nyelvtani értelmezés illetően belső arányai nem meglepőek: eléggé nyilvánvaló, hogy egy *jogi* normákat értelmező szerv elsősorban a szavak, kifejezések *jogi* jelentéséből fog kiindulni. Mivel az egyes jogi rendelkezések ritkán állnak ‘önmagukban’, ezért azok értelmének más jogi rendelkezésekkel való összevetése, kontrasztolása az esetek jelentős részében nélkülözhetetlen; a tág értelemben felfogott kontextuális interpretáció közel 50%-os aránya ennek a ténynek tulajdonítható. Mindazonáltal van számos olyan jogi kifejezés, amelynek strikt szakmai (jogi fogalmi, azaz dogmatikai) jelentése van; ezeket a kifejezéseket e strikt jogi szakmai jelentés fényében kell alkalmazni, amely a vizsgált időszakban a magyar felsőbbbíróságok (elsősorban a Legfelsőbb Bíróság) gyakorlatában az esetek közel harmadában előfordult. A jogelvek ehhez képest kiegészítő szerepet töltenek be, mivel általában csak akkor hívják fel őket, ha egyértelmű jogi szakmai értelem nincs, vagy – ritkábban – akkor, ha az a konkrét esetben oly mértékben ellentmond(ani látszik) valamely jogszabályi vagy jogági jogelvnek, hogy a bevett jogi fogalmi jelentés alapján való döntés a jogelv létezését vonná kétségbe. A jogi szakmai jelentés mellett azonban az értelmezés során természetesen nem nélkülö-

²⁵ BH 34/2009., BH 49/2011.

²⁶ BH 40/2009.

²⁷ BH 80/2011.

²⁸ BH 119/2011.

²⁹ Ezek közül hét BH a *lex specialis derogat legi generali* maximájára hivatkozott.

lözhető a szavak hétköznapi jelentésének alapulvétele sem. Ennek az az oka, hogy a jogszabályszövegek is a nyelv részei, így a jogszabályoknak a szakmai jelentéssel is, vagy csak azzal bírói jogi kifejezések mellett nyilvánvalóan tartalmazniuk kell olyan szavakat is (sőt, többségében szükségszerűen ilyeneket kell tartalmazniuk), amelyeknek nincs specifikus jogi jelentésük. Ezeknek a szavaknak, kifejezéseknek ráadásul nagyobb a szemantikai határozatlanságuk, ezért szintén viszonylag gyakran előfordul, hogy egy jogi normában található nem jogi szakszó köznapi értelmezését kell elvégezni; mi az elemzett BH-k nagyjából egyharmadában találtunk ilyet. Ehhez képest a nem jogi *szakmai* jelentés alapján való értelmezésre csak ritkán kerül sor, általában (de persze, mint láttuk, nem kizárólagosan) akkor, ha a jogi norma vagy a jogi rendelkezés tárgya valamilyen specifikus (de nem jogi) foglalkozáshoz kötődő életviszony. A jogin kívüli egyéb szakmai jelentés szerinti interpretáció nem egészen két százalékos aránya ezt felmérésünkben is jól tükrözi.

Szűk értelemben felfogott kontextuális értelmezés (2.), vagyis egy adott jogi rendelkezésnek pusztán az őt körülvevő más jogi normák jellegéből (az adott jogi rendelkezés jogrendszerbeli helyéből) kiinduló interpretáció szintén csak néhány esetben, egészen pontosan 8 BH-ban (3,69%) fordult elő. Ettől eltérően, azonban a nyelvtani érvekhez hasonlóan rendkívül gyakori a bírói jog egy vagy több elemére való hivatkozás. A bírói jogértelmező döntéseknek a már létező bírói jog felhasználásán alapuló jellege – úgy tűnik – egyre markánsabbá válik, és egyre fontosabb lesz, hogy egy jogi problémát más, hasonló ügyekben a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) vagy általában a bíróságok (az ún. ítélkezési gyakorlat keretében) hogyan döntöttek el.

Bírói jog szerinti értelmezés (egy BH-ban akár többször is) a vizsgált mintában 76 BH-ban, vagyis az esetek több mint harmadában (35,02%) fordult elő.³⁰ Az ítélkezési gyakorlatra, a korábbi felsőbbbírósági eseti döntésekre³¹ és az absztrakt bírói normákra való hivatkozás nagyjából hasonló prevalenciával rendelkezik, az absztrakt normák szerinti értelmezés mindazonáltal valamivel ritkábban fordul elő, mint a többi. Míg ugyanis korábbi eseti döntés(ek)re (akár önmagában, akár a másik kettő mellett bármilyen kombinációban) összesen 55 BH-ban (25,35%) mindösszesen 67 alkalommal történt hivatkozás, a bírói gyakorlatot alapul vevő jogértelmezésre pedig (szintén akár egyedül, akár a többi bírói jogi érveléssel együtt) 54 BH-ban (24,88%) 61-szer került sor, addig bírói absztrakt normá(k)ra való utalás (úgyisintén akár magában, akár a másik kettő mellett) ‘mindössze’ 44 BH-ban (20,28%) 47-szer fordult elő.

Ami az egyéb (bírói jogon kívüli) jogalkalmazói értelmezést (4.) illeti, az a magyar jogrendszerre nem jellemző. A magyar bíróságok ítélkező tevékenységének szellemiségétől, és egyáltalán a magyar jogi kultúra jellegzetességeitől rendkívül távol áll, hogy a bíróságok egy kétes értelmű jogszabályszöveg jelentésének megállapítását olyan vég-

³⁰ Összességében hasonló arányokat állapított meg a 2012. március 10. napján a www.birosag.hu weblapon közzétett 50 858 ítélet gépi (nyers) analízisével a felsőbbbírósági ítélkezési gyakorlat vonatkozásában Zódi Zsolt is. (vö. ZÓDI Zsolt: A bírósági ítéletek hivatkozási gyakorlata a statisztikák tükrében. *Jogeselek Magyarázata*, 2012/3. 83–86.)

³¹ Ezek forrásainak (pl. BH, PJD, CDT, BDT, ÍH, BHGY) bemutatására lásd: Orosz Árpád: Az egyedi ügyekhez igazodás magyar gyakorlata a polgári ügyszakban. *Jogeselek Magyarázata*, 2012/3. 79–82.

rehajtási aktusok, adminisztratív vagy más típusú jogszolgáltató szervek elvi jellegű (sokszor belső használatra készült) iránymutatásai, esetleg külföldi ítélkező szervek határozatai alapján végezzék el, amelyek a magyar bíróságokra (sőt akár az értelmezendő jogszabályi rendelkezés által érintett állampolgárokra) vagy egyáltalán nem kötelezőek, vagy kötelező erejük nem normatív, hanem csak eseti jellegű. Közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés (4/A.) például a vizsgált mintában egyáltalán nem fordult elő; hogy mégsem alap nélküli ezen érvelési módnak az általunk alkalmazott klasszifikációba való felvétele, azt mutatja, hogy bár a bíróságok végül is egy BH-ban sem hivatkoztak interpretációs döntéseik során ilyenre, az állampolgárok azonban ezt két esetben is megtették, méghozzá mindkettőben úgy, hogy azok elfogadása az ügyben ítéletet hozó bíróság által nem volt elvi jelleggel kizártnak (vagyis a két hivatkozás nem volt kétséget kizáró és első látásra is megállapítható módon minden jogalapot nélkülözőnek) tekinthető.³²

Egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés (4/B.) sem sok volt, mindössze kettő (0,92%): a BH 81/2009.-ben az LB – az alperes jogértelmező javaslatát akceptálva – döntése alapjaként az adatvédelmi biztos egyik állásfoglalására,³³ a BH 69/2011.-ben pedig ugyancsak az adatvédelmi biztos egyik ajánlására hivatkozott. Végül az egyéb jogalkalmazói értelmezést felhasználó argumentumok körében a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő értelmezést (4/C.) úgyszintén egyetlen (0,46%) esetben (a BH 56/2009.-ben) hívta fel a Legfelsőbb Bíróság, amikor is döntése és az ennek alapjául szolgáló jogértelmezése helyességének alátámasztására az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatával érvelt, e gyakorlat létezését ráadásul két konkrét EJEB-ítélettel is illusztrálta.

A „logikai” (kvázi-logikai) értelmezés (5.) egy különös érvelési mód, melynek jellemzője, hogy leginkább célzatosan, mégpedig akkor alkalmazzuk, ha a szöveg egyértelmű szó (vagy inkább betű) szerinti jelentésével *szemben* álló (genezisétek tekintve pusztán intuitíve helyesnek *érzett*) értelmezési eredményre szeretnénk eljutni. A logikai értelmezés további (bár nem kizárólag erre a módszerre jellemző) sajátossága, hogy annak alkalmazása gyakran nem explikált; a logikai érveket tehát a bíróságok legtöbbször úgy használják fel, hogy nem hivatkozzák meg kifejezetten azt a formulát, amelyet a szöveg értelmezéséhez segítségül hívtak. Akár meghivatkozzák azonban, akár nem, a logikai maximák kiemelkedő jelentőséggel bírnak a jogszolgáltatásban, nem is elsősorban prevalenciájukat, sokkal inkább érveik *súlyát* tekintve. Eppen ezért azokban az esetekben, melyekben alappal hivatkoznak rájuk, tipikusan az értelmezési dilemma mikénti feloldásának *erős érveit* jelentik. Így van ez az általunk talált, logikai formulák szerinti jogértelmező döntések esetében is.

³² Vö. BH 19/2009. (a GVH Versenytanácsa 32/2005. Vj. számú határozata), illetve BH 91/2009. (a GVH Versenytanács elnöke által kiadott 2/2003. számú Közlemény).

³³ „Ezt a jogértelmezést tükrözi az adatvédelmi biztos alperes által megjelölt állásfoglalása is.” (Ez az állásfoglalás pedig konkrétan nem más, mint „az adatvédelmi biztos 2006 decemberében kelt, 2038/K/2006-2. szám alatt közzétett állásfoglalása”.)

Logikai maximára hivatkozó értelmezés az általunk vizsgált mintában 37 BH-ban (17,05%) fordult elő, mégpedig összesen 44-szer. Ez a 44 előfordulás az öt, a joggyakorlat számára relevanciával bíró joglogikai formula között a következőképpen oszlik meg. *Argumentum a minori ad maius*, vagyis a kevesebbről a többre való következtetés³⁴ (5/A.) egyetlen esetben (0,46%) történt: a BH 62/2009.-ben a Legfelsőbb Bíróság (a másodfokú bíróság jogerős ítéletének indokolásában foglaltakat elfogadva) kimondta, hogy ha a törvény egy adott jogviszony (jelen esetben a polgármesteri foglalkoztatási jogviszony, illetve a polgármesteri kinevezés) közös megegyezéssel történő módosítását sem teszi lehetővé, akkor ugyanez a jogviszony egyoldalú intézkedéssel még kevésbé módosítható. Az *argumentum a maiori ad minus*, azaz a többről a kevesebbre való következtetés³⁵ (5/B.) érvére is csupán két alkalommal (0,92%) hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság.³⁶ *Argumentum ad absurdumra* (5/C.), tehát azon maximára való hivatkozás, mely szerint, ha egy adott értelmezési módszer alapján megállapítható értelem alkalmazása révén előálló következmények abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy egyértelműen nemkívánatos joggyakorlathoz vagy eseti ítéletekhez vezetnének, akkor ezt az értelmet, mint nyilvánvalóan alaptalant el kell vetni,³⁷ 13 esetben (5,99%) fordult elő. Példaként a BH 12/2009. szerint, ha a károsult az igényével (például a károkozó

³⁴ Ez egyrészt tiltó jogi normáknál irányadó: ha a kevesebb, azaz a kisebb súlyú, hatású magatartás is tilos, illetve ha a kisebb érték is jogilag védett, akkor a több, vagyis a súlyosabb, nagyobb hatású magatartás még inkább tilos, a nagyobb érték pedig jogilag még inkább védett lesz, akkor is, ha ez utóbbi a jogszabály szövegében nincs szó szerint benne. Másrészt ugyanez a maxima vonatkozik a kötelezettség teljesítése alól adott kifejezett jogszabályi mentességre is: tehát ha a törvény kimondja, hogy a kevesebb valakinek nem kötelessége, akkor ez egyúttal értelemszerűen azt is jelenti, hogy a (kisebbit magában foglaló) több sem kötelessége. Azonban még ezen logikai elv alól is létezik tételes jogszabályi kivétel; így például ha az igazolási kérelem objektív határideje eltelt, akkor ennél később még kevésbé lehet a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet előterjeszteni, ám a végrehajtási eljárásban ez a jog egy időre újra megnyílik.

³⁵ Ez az elv azt mondja ki, hogy ha a több szabad, megengedett, jogilag nem tiltott, akkor a kevesebb még inkább szabad, megengedett, jogilag még kevésbé tiltott lesz; továbbá ha a jogszabály a többet kötelességeként írja elő, akkor azt úgy kell érteni, hogy az annak részét képező kevesebbet is az illető kötelességeként tételezte. (Ez szintiszta formális logika: ha egy halmazra igaz n állítás, akkor ez az n állítás a halmaz bármely részalmazára is igaz kell, hogy legyen. Ám azt, hogy a tételes jog praktikusán mégsem tiszta formális logika, jól mutatja, hogy kivételek itt is léteznek: például az örökösnek joga van visszautasítani az örökség egészét, de nincs joga – a mezőgazdasági termelést szolgáló föld és a hozzá tartozó különböző eszközök kivételével – visszautasítani annak egy részét, még akkor sem, ha a visszautasított részen nincsenek terhek.)

³⁶ BH 5/2009., BH 119/2011. (Utóbbi esetében a Legfelsőbb Bíróság egy tiszta halmazlogikai értelmezést végzett; eszerint ha valami igaz (alkalmazandó) egy halmazra, akkor az a halmaz minden elemeire is igaz (alkalmazandó) lesz. Konkrétan, ha a körjegyzőség mint olyan a törvény erejénél fogva egy adott napon megszűnt, akkor a körjegyzőség úgy is, mint jogi személy, és úgy is, mint az Áht. szerinti költségvetési szerv meg kellett hogy szűnjön, hiszen a jogi személyiség megszűnése nem válhat el a – jogi személyiséggel rendelkező – költségvetési szervként történő megszűnéstől („Ha a körjegyzőség a két tag egyikének kiválása folytán megszűnik, akkor e megszűnésnek a következményeit a körjegyzőség mint költségvetési szerv és mint jog személy kapcsán is le kell vonni.”)

³⁷ Ez az érv kakukktojás a többi joglogikai maxima között, mert ebben az esetben nem a formális logika, hanem gyakorlati hasznosság/célszerűségi szempontok alapján döntünk arról, hogy a jogszabály melyik értelme (nem) alkalmazható.

jogi személy megszűnése esetén) a felelősségbiztosítás alapján közvetlenül a biztosító ellen nem fordulhatna, akkor az ilyen igényt egyáltalán nem tudná érvényesíteni, ami nonszensz, a felelősségbiztosítás intézményének értelmével ellentétes lenne. A BH 101/2011.-ben pedig az LB arra jutott, hogy a bűncselekménnyel (pl. súlyos testi sértéssel) okozott kár megtérítése iránti igény esetében az elévülési idő túllépése (és az elévülés nyugvása miatt ennek ellenére a nyugvást eredményező ok megszűnését követő egy éven belül az igény érvényesítése) nem lehetséges, ugyanis a büntetőítéletről az 5 éves elévülési időn túl való tudomásszerzés nem minősül menthető oknak, többek között azért, mert „a felperes [ilyetén] jogértelmezése esetén [ti. ha a kártérítési per megindításának feltétele a jogerős büntetőítélet meghozatala és az arról való tudomásszerzés lenne – T.J.Z.] nem lehetne kártérítési igényt előterjeszteni olyan, mást bántalmazó személlyel szemben, aki ellen nem is indult büntetőeljárás.” Végül a kevésbé ‘látványos’ példákat szolgáló *argumentum a contrario*, tehát az ellentétből való következtetésen alapuló értelmezés (5/D.) 20 BH-ban (9,22%) összesen 22 esetben, *argumentum a simili*, vagyis a hasonlóságon alapuló érvelés (5/E.) pedig 5 BH-ban (2,30%) (mindegyikben egyszer-számra) fordult elő, ideértve egy kifejezett analogikus érvelést is³⁸ (‘egyéb’ logikai elv szerinti értelmezést pedig egyet sem találtunk).

Teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés (6.) 17 BH-ban (7,83%) található, összesen 22 különböző valódi hermeneutikai dilemma feloldására, a legkülönbözőbb megfogalmazásokban; így a bíróságok hivatkoznak egy jogi rendelkezés, egy jogszabály vagy egy egész jogintézmény céljára, funkciójára, értelmére, rendeltetésére, a célok elhatárolására, a jogintézmény belső tartalmára, létrehozatalának, illetve létezésének (jogpolitikai vagy egyéb) indokaira, kívánalmaira, azok ‘jogi természetére’, az általuk védeni kívánt (speciális, partikuláris) érdekekre, illetve – többször is – mindezek ‘nyilvánvalóságára’. Ezzel szemben történeti (a jogalkotó szubjektív szándékán, alkotáskori akaratán alapuló) értelmezés (7.) mindössze 8 BH-ban (3,69%) 9 alkalommal jelentkezett; ezek közül miniszteri indoklásra való hivatkozás (7/A.) a vizsgált mintában 4 esetben (1,84%) történt, előkészítő anyagokra való utalás (7/B.) egyszer sem fordult elő, általánosságban a ‘törvényhozó szándékára’, a ‘jogalkotó akaratára’ stb. (7/C.) 4 BH-ban (1,84%), a jogszabály vagy a jogi rendelkezés keletkezéstörténetére (7/D.) pedig egyetlen esetben (0,46%) hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság. Meg kell említeni, hogy a történeti és a teleologikus értelmezés a gyakorlatban gyakran egybeolvad, mivel a jogalkotó szándéka – mint jogszabályi cél – sokszor éppen a törvényszövegben kap egyértelmű kifejezést, ez utóbbinak

³⁸ „A KRESZ 42. §-ának (4) bekezdése más vonatkozásban, a megkülönböztető vagy figyelmeztető jelzéseket használó járművekkel kapcsolatos közlekedési magatartás kapcsán rögzíti, hogy az ilyen fényjelzést használó járművek fokozott óvatossággal közlekedhetnek meg. Bár e szabály nem a vészvillogóval veszélyt jelző gépkocsik körüli közlekedésre vonatkozik, *egyszerű közlekedésségi analógia alapján állítható*, hogy a KRESZ 3. §-a (1) bekezdésének c) pontjában előírt szabály –, amely szerint mindenki köteles úgy közlekedni, hogy a személy- és vagyónbiztonságot ne veszélyeztesse – adott esetben azt a kötelezettséget róttá a terhelte, hogy a műszaki hiba miatt félreállított, a vészvillogóval – egyebek mellett – vészvillogóval jelző jármű közvetlen közelébe, gyakorlatilag a leállított kocsit kevesebb, mint egy méterre megközelítve ne haladjon el.”

a genezise viszont általában a törvényhozó explicite kifejezésre juttatni kívánt akarata³⁹ (erre az összeolvadásra a legjobb példa a BH 70/2009., ahol az LB a szubjektív szándékra és az objektív funkcióra *egyetlen* utalás keretében hivatkozott.)

Közvetlen jogtudományi-jogirodalmi értelmezés (8.) a magyar ítélkezési gyakorlatban ritkán szerepel; mi a vizsgált mintában egyetlen (0,46%) ilyen hivatkozást találtunk, amikor is a BH 74/2009.-ben a Szegedi Ítéltábla – utaló jelleggel – egy konkrét jogtudományi munka konkrét állítását, oldalszám pontossággal meghivatkozva hozta fel egyik kijelentése jogi alátámasztásaként („Magyar Büntetőjogi Kommentár 688/1. oldal 6. pont – HVG-ORAC Kiadó”). Szintén különleges metódus a magyar felsőbbírási interpretációs gyakorlat körében az alkotmányos alapjogok, alapelvek, illetve alkotmánybírói határozatok alapján történő értelmezés (9.). Bár az alapjogoknak a jogalkotásra való közvetlen hatása nyilvánvaló, ez a közvetlen hatás a jogalkalmazásban a vizsgált mintában csak ritkán jelent meg; az elemzett 217 BH között összesen 5 ilyen akadt (2,30%), 9 eltérő alapjogi interpretációval.

A nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés (10.) sem jellemző Magyarországon, mégpedig annyira nem, hogy a kutatásunk tárgyaként szolgáló BH-k közül csak háromban (1,38%) fordult elő ilyen: a BH 76/2009.-ben a Fővárosi Ítéltábla az 1999. évi II. törvénnyel kihirdetett, „az Emberi Jogok Európai Bírósága eljárásaiban részt vevő személyekre vonatkozó Európai Megállapodás” rendelkezései alapján döntött egy normakollízió feloldása során; a BH 86/2011.-ben az LB a 2001. évi IX. törvénnyel kihirdetett, a nemzetközi közúti fuvarozást végző járművek személyzetének munkájáról szóló Európai Megállapodásra (AETR) hivatkozott; végül a BH 104/2011.-ben ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság – kifejezetten pusztá illusztrációként – az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 7. és 8. cikkét hívta fel. Összehasonlító jogi értelmezés (11.) – nem ügydöntő, csak az egyéb irányú érvelés megalapozottságát alátámasztó jelleggel – szintén egyetlen BH-ban (0,46%) fordult elő, ott azonban rögtön kétszer is: a Legfelsőbb Bíróság a BH 57/2009.-ben egy választott bírósági ítélet érvénytelenítése iránti eljárásban hozott fővárosi bírósági döntés felülvizsgálata során először általánosságban az ‘európai gyakorlatra’ hivatkozott, majd pár sorral lentebb az érvelése helyességét egy konkrét külföldi állam valamely pontosan megjelölt, konkrét törvényhelyére való utalással (!) erősítette meg. Ez utóbbi egészen pontosan az osztrák „ZPO [Zivilprozessordnung (Polgári Perrendtartás) – T.J.Z.] 611. § (2) bek. 6. pontja” volt. Általános jogelvként fényében történő értelmezést (12.) a vizsgált mintában nem találtunk; szubsztantív értelmezés (13.) is mindössze kétszer (0,92%), a BH 5/2009.-ben és a BH 78/2011.-ben fordult elő (az LB mindkettőben – szigorúan az érvelést erősítő, és nem a döntés kimenetelét önmagában meghatározó jelleggel – közvetlenül a ‘közérdekre’, illetve a ‘társadalmi érdekre’ hivatkozott).⁴⁰ Végül az ‘egyéb’, a fenti módszerek körébe

³⁹ E két módszer ‘terméketlen’ szembeállításának rövid kritikáját a magyar szakirodalomban ld. pl. SZABÓ Miklós: *Ars iuris: A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2005. 177–178.

⁴⁰ BH 5/2009.: „[...]az erdei ökoszisztéma fenntartásának biztosítása minden rendeltetésű erdő esetén *közérdek*.” BH 78/2011.: „Ez a körülmény volt összevetendő a főváros és lakossága biztonságához, nyugalomához, a készülő demonstráció biztosításához fűződő *társadalmi érdekekkel*, amelyből csak egyféle következtetés volt levonható.”

nem tartózkodóak (14.) közül – mint az várható volt – a magyar bíróságok kizárólag az uniós (ezen belül praktice a közösségi) jog szerinti értelmezést használták, azt is mindössze 5 BH-ban (2,30%).⁴¹

4. Konklúzió

Kutatásunk eredményeit összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a nyelvtani, ezen belül is különösen a jogi szakmai nyelvtani értelmezésnek a magyar értelmezési gyakorlatban kiemelkedő szerepe van; utóbbira való hivatkozás ugyanis a BH-k kétharmadában, míg a szavak, kifejezések hétköznapi szemantikai jelentésére alapított érvelés a döntések egyharmadában fordult elő. Szintén meghatározó jelentőségű a bírói jogi argumentáció, amely a BH-k több mint egyharmadában megjelent. A bírói jogi döntési alapok közül is a legfontosabb az ‘ítélkezési gyakorlat’ [és ehhez kapcsolódóan, gyakran a bírói gyakorlat létének alátámasztására (de nem ritkán önmagukban is) az eseti döntések], amelyet – ha ilyen létezik – minden bíróságnak szinte kötelező jelleggel figyelembe kell vennie, mert noha formáljogi kényszer nincs ennek a követésére, a Kúria (az egykori Legfelsőbb Bíróság) elvárja, hogy az alsóbb fokú bíróságok ez alapján értelmezzék a törvényeket. A harmadik jelentős interpretációs módszer a logikai értelmezés; bár számarányát tekintve is viszonylag gyakran felbukkan valamely logikai argumentum, ha egy kérdéses jelentésű rendelkezés valódi értelmének feltárását kísérli meg a bíróság (mi minden hatodik BH-ban találtunk ilyet, néhány BH-ban egyszerre többet is), kiemelkedő szerepét mégsem elsősorban az előfordulási gyakorisága, sokkal inkább érvelési *súly*a jelenti (egy logikai érv mindig az erős érvek közé tartozik). Ezekhez a módszerekhez képest kevésbé jelentős a teleologikus, és még kevésbé a történeti, a (szűk értelemben vett) kontextuális, a hétköznapi szintaktikai, az alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek és alkotmánybírói határozatok szerinti, az ‘egyéb’ érvek közé tartozó közösségi jogi, és még az előbbieknél is kevésbé a nem jogi szakmai nyelvtani, a nemzetközi jogi, a belföldi bírói jogn kívüli ‘egyéb’, illetve a szubsztantív jogalkalmazói értelmezés (ilyenekből módszerenként mindössze néhány fordult elő); összehasonlító jogi interpretáció továbbá mindössze egy esetben, általános jogelvek fényében történő értelmezés pedig a vizsgált jogesetekben egyetlenegyszer sem történt.

⁴¹ Érdekes, hogy – az alapjogi interpretációhoz hasonlóan – ezek mindegyike 2011-re esett.

